

Joanna Ważniewska

ORCID: 0000-0003-0973-103X

joanna.wazniewska@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

Prawosławie w Polsce

Stefan Dudra, *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki narodowościowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2019, ss. 958

DOI: 10.34739/doc.2020.17.21

Autor recenzowanej publikacji podjął bardzo istotny problem związany z relacjami Państwo – Kościół. Jednocześnie uczynił to poprzez perspektywę wyznania mniejszościowego. Szczególnie interesujące jest przedstawienie relacji w dwóch różnych realiach – tzw. Polski Ludowej, w której dążono do ateizacji społeczeństwa oraz w warunkach państwa demokratycznego, po przemianach w Polsce z 1989 r. Na ten temat ukazało się już wiele opracowań, lecz dotyczą one przede wszystkim Kościoła rzymskokatolickiego. Autor porusza kwestie mniej znane, co czyni omawianą publikację bardzo wartościową z poznawczego punktu widzenia. Na temat prawosławia w Polsce ukazuje się coraz więcej publikacji¹. Niemniej książka

¹ Cf. Abel (Popławski), *Skarb wiary w sercu otwartym... Być prawosławnym chrześcijaninem we współczesnym świecie*, Lublin 2014; A. Bobryk, I. Kochan, *Ślady przeszłości. Historia i teraźniejszość prawosławia na południowo-zachodnim Podlasiu w świadomości społecznej*, Siedlce 2010; L. Busłowska, *Prawosławna myśl pedagogiczna. Aksjomat wiary w szkolnym systemie nauczania religii Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego po 1990 roku*, Hajnówka 2012; P. Derdej, *Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w III Rzeczypospolitej*, Białystok 2005; E. Litak, *Pamięć a tożsamość. Rzymskokatolickie, greckokatolickie i prawosławne wspólnoty w południowo-wschodniej Polsce*, Kraków

Stefana Dudry jest całkowicie nowym ujęciem problematyki w perspektywie polityki wyznaniowej państwa w okresie powojennym.

Polityka wyznaniowa państwa jest jednym z działów polityki szczegółowej władz państwowych określających stosunek do organizacji religijnych i ogółu wyznawców danej religii. W państwach o ustrojach demokratycznych podstawą realizacji polityki wyznaniowej jest ustawa zasadnicza, czyli konstytucja, gwarantująca prawa i wolności człowieka, w tym wolność sumienia i religii. Jednocześnie wszystkie regulacje zawarte w ustawie zasadniczej oparte są na zasadzie równości wszystkich wobec prawa, niezależnie od wyznawanej przez nich religii². Obok gwarancji prawnych istotną rolę w zakresie ochrony praw człowieka odgrywa ochrona pozaprawna, która dokonuje się w ramach różnych systemów normatywnych, a szczególną rolę spełniają tu religie, broniąc godności człowieka³. Pojęcie polityki wyznaniowej często powiązane jest z polityką narodowościową państwa, gdyż w większości przypadków religia jest kluczowym elementem mającym wpływ na poczucie tożsamości i także przynależności narodowościowej. Autor książki słusznie w tytule publikacji łączy politykę wyznaniową z polityką narodowościową państwa polskiego. Stwierdza on w publikacji, iż „specyfiką polskiego prawosławia jest jego różnorodność kulturowa i narodowościowa, które związane są zarówno z identyfikacją wiernych, jak i duchowieństwa z różnymi narodami i grupami etnicznymi”⁴.

Ramy chronologiczne recenzowanej pracy są obszerne. Obejmują początek formowania się Polski Ludowej w lipcu 1944 r. na

2014; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006; H. Paprocki, *Prawosławie w Polsce = The Polish Orthodox Church*, Olszanica 2008; *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, red. K. Leśniewski, J. Leśniewska, Lublin 1999; I. Rosińska, *Prawosławie. Uwarunkowania historyczne, prawne i organizacyjne działalności Kościoła prawosławnego w Polsce*, Warszawa 2016; A. Szełmow, *Duszpasterstwo prawosławne w Marynarce Wojennej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1995-2012*, Olsztyn 2012; *Ścieżkami prawosławia – Białostoczczyzna*, red. A. Radziukiewicz, Białystok 1997; K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków 1992; S. Wojtkowiak, *Prawosławie wczoraj i dziś. Zarys popularny*, Warszawa 1995.

² Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483, art. 53.

³ K. Motyka, *Prawa człowieka. Wprowadzenie. Wybór źródeł*, Lublin 2004, s. 87.

⁴ S. Dudra, *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki narodowościowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2019, s. 27.

obszarach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej przez Armię Czerwoną, poprzez lata Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL). Wyodrębnioną częścią pracy jest okres następujący po transformacji ustrojowej w 1989 r. Zasadnicza konstrukcja książki składa się z pięciu części oraz czternastu rozdziałów, które poprzedza obszerny wstęp ukazujący m.in. zarys historii Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP), jego podstawy organizacyjne, liturgiczne oraz zasadnicze problemy funkcjonowania w Polsce po II wojnie światowej. Na podkreślenie zasługuje odwołanie się autora do rozlicznych źródeł i najnowszych opracowań literatury przedmiotu.

Część I, zatytułowana *Teoria – System – Prawo*, podzielona jest na trzy rozdziały, które stanowią spójną całość ukazując warunki funkcjonowania PAKP w rzeczywistości obowiązującego prawa w omawianym okresie. W rozdziale pierwszym tej części autor dużo miejsca poświęca ogólnym założeniom polityki wyznaniowej państwa zwracając przede wszystkim uwagę na odmienność tej polityki w okresie funkcjonowania PRL i państwa demokratycznego po 1989 r. W pierwszym z tych okresów, jak słusznie zauważa autor, głównym determinantem polityki wyznaniowej była ideologia komunistyczna zmierzająca do wykorzenia wszelkich wierzeń religijnych⁵. Polskie władze promowały laickość państwa, która miała ostatecznie doprowadzić do jego pełnej ateizacji. Cel ten miał być osiągnięty etapowo i selekcyjnie.

Polityka wyznaniowa państwa w tamtym czasie była realizowana przede wszystkim przez urzędy centralne. Do kwietnia 1950 r. było to Ministerstwo Administracji Publicznej, a następnie Urząd do spraw Wyznań. Obydwie instytucje podlegały bezpośrednio rządzącej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Zadania związane z polityką wyznaniową realizowane były również przez wydziały V wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego, departamenty III i IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz wydziały społeczno-polityczne urzędów wojewódzkich⁶. Władze komunistyczne rozpoczęły walkę z religią od najsilniejszej wspólnoty i instytucji, jaką był Kościół rzymskokatolicki. PAKP, jak i inne związki wyznaniowe, w tym

⁵ Ibidem, s. 52.

⁶ K. Sychowicz, *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944-1975*, Białystok 2013, s. 7-8.

pierwszym etapie miały stanowić dodatkowe narzędzie do osłabiania Kościoła rzymskokatolickiego zgodnie ze starą zasadą „dziel i rządź”. Wydaje się, że autorowi udało się w sposób wystarczający i przekonujący wykazać powyższe mechanizmy i podstawy polityki wyznaniowej państwa w omawianym okresie.

W nowej rzeczywistości politycznej, jaka nastąpiła po 1989 r., pojawiła się konieczność budowy zupełnie nowych relacji pomiędzy państwem a różnymi kościołami i związkami wyznaniowymi już istniejącymi, jak i nowymi, licznie powstającymi w związku z liberalizacją przepisów prawa. Pomimo procesów demokratyzacji życia społecznego, autor przywołuje liczne przykłady świadczące o dyskryminowaniu wyznań nierzymskokatolickich, np. brak dni wolnych od pracy w czasie świąt religijnych obowiązujących w PAKP⁷.

W rozdziale pierwszym autor opisuje również organizację i funkcjonowanie struktur partyjnych, administracyjnych i bezpieczeństwa odpowiedzialnych za politykę wyznaniową. Temat ten jest już stosunkowo zbadany (na tyle, na ile pozwalają zachowane źródła), niemniej nie mogło go zabraknąć w recenzowanej publikacji. Natomiast autor mógł się pokusić o przedstawienie konkretnych przykładów działań organów nastawionych na programową walkę z religią. Słuszne jest stwierdzenie autora, że wszystkie te struktury państwa tworzyły system naczynia połączonego⁸. Należy zaznaczyć, że to aparat bezpieczeństwa stanowił podstawę wszelkich działań, był swoistym państwem w państwie.

Rozdział drugi pierwszej części publikacji związany jest z umiejscowieniem PAKP w systemie polityczno-prawnym państwa. Po zakończeniu II wojny światowej podstawą kształtowania polityki wyznaniowej przez państwo było ustawodawstwo konstytucyjne II Rzeczypospolitej. Teoretycznie gwarantowało to wolność sumienia i wyznania. W praktyce władze dowolnie modyfikowały to prawo i tworzyły nowe regulacje, wymierzone przeciwko wszystkim kościołom i związkom wyznaniowym. Jak stwierdza autor „dążono do pozbawienia ich samodzielności organizacyjnej oraz objęcia pełnym nadzorem administracyjnym”⁹. Sytuacja ta niewiele się zmieniła po

⁷ S. Dudra, *Polski Autokefaliczny Kościół...*, s. 80-81.

⁸ Ibidem, s. 91.

⁹ Ibidem, s. 139.

uchwaleniu Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r. Podstawowe zasady wyznaniowe były dowolnie interpretowane przez decydentów przez cały okres PRL-u. Dopiero ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 1989 r. umożliwiła PAKP autonomiczny rozwój i funkcjonowanie. Autor podkreśla jednak, że „przyjęty (...) pakiet ustaw wyznaniowych mający charakter uniwersalny nie był w stanie rozwiązać wszystkich specyficznych i charakterystycznych dla Kościoła prawosławnego problemów”¹⁰. Należy dodać, że nie rozwiązała tych problemów również Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹¹

W ostatnim rozdziale pierwszej części publikacji autor przedstawia dane dotyczące stanu materialnego, w tym źródeł finansowania PAKP. Autor słusznie zauważa, że na położenie materialne oraz możliwości rozwojowe i sytuację duchowieństwa prawosławnego decydujący wpływ miał stan osobowy wiernych po II wojnie światowej, który według szacunków wynosił od 200 000 do 600 000. Najnowsze dane z 2011 r. podają, iż liczba ludności deklarującej przynależność do PAKP wynosi 156 284¹².

Część II zatytułowana *Przesiedlenia – Kler – Duchowieństwo* składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy z nich porusza m.in. bardzo istotny problem związany z akcją przesiedlenia ludności prawosławnej po zakończeniu II wojny światowej. Akcja ta dotyczyła przede wszystkim Białorusinów, Ukraińców i Łemków, których wysiedlono do Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Ponadto zdecydowaną większość Ukraińców przymusowo przesiedlono na Ziemię Zachodnie i Północne (tzw. Ziemie Odzyskane) Polski w ramach akcji „Wisła” w 1947 r.

W kolejnym rozdziale autor opisuje politykę władz wobec hierarchii i duchowieństwa prawosławnego po zakończeniu II wojny światowej. Rozdział ten opisuje ogólną politykę zmierzającą do osłabiania i rozbijania od wewnątrz instytucji kościelnych wszystkich wyznań. Realizując te plany, organy decyzyjne i funkcyjne (organy bezpieczeństwa) państwa ingerowały w politykę kadrową PAKP oraz

¹⁰ Ibidem, s. 153.

¹¹ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*

¹² S. Dudra, *Polski Autokefaliczny Kościół...*, s. 169.

wywoływały i podsycaly różnego rodzaju konflikty między poszczególnymi parafiami, posługując się licznymi prowokacjami i faworyzując jedno wyznanie ponad drugie.

Następny rozdział, kończący część drugą pracy, ukazuje organizację i działalność w obrębie duszpasterstwa wojskowego oraz specjalnego, czyli duszpasterstwo w zakładach karnych, szpitalach, związkach zawodowych oraz na wyższych uczelniach. Duszpasterstwo to, aż do przemian 1989 r., funkcjonowało jedynie w formie szczątkowej ograniczone do podstawowych usług religijnych. Organizacja duszpasterstwa prawosławnego w wojsku, pomimo starań władz cerkiewnych – jak podkreśla autor – nie była możliwa w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej¹³. Dopiero w 1994 r. rozpoczął działalność Prawosławny Ordynariat Wojska Polskiego.

W części III zatytułowanej *Etnos – Administracja – Kontrola* autor łączy trzy kwestie mogące stanowić odrębne zagadnienia jako obszary szerszych badań. Pierwszy dotyczy sytuacji narodowościowej w Kościele prawosławnym, poczynając od 1918 r. Należy zaznaczyć, że autor w znacznie mniejszym stopniu przedstawia powyższą kwestię w odniesieniu do okresu po 1989 r. Niewątpliwie główna koncentracja badań została skupiona na okresie PRL, co jest uzasadnione perspektywą czasową. Szczegółowo opisuje położenie Białorusinów, Ukraińców, Łemków, Polaków i Rosjan należących do PAKP. Autor zauważa, iż po zakończeniu II wojny światowej wiernymi Kościoła prawosławnego byli w większości Białorusini i Ukraińcy¹⁴. Natomiast spis ludności z 2011 r. wykazał, że Polacy stanowili zdecydowaną większość wśród ludności prawosławnej (116,8 tys.). W dalszej kolejności: Białorusini (39,1 tys.), Ukraińcy (10,1 tys.), Łemkowie (3,8 tys.) i Rosjanie (3,5 tys.)¹⁵. W związku z tą zasadniczą zmianą pojawia się postulat o przeprowadzenie dokładniejszej analizy przyczyn, jakie doprowadziły do tej sytuacji. Druga kwestia części trzeciej książki dotyczy polityki władz państwowych wobec tworzenia i rozwoju prawosławnej struktury administracyjnej. Znajdziemy tu opis odbudowy i rozwoju sieci parafialnych poszczególnych

¹³ Ibidem, s. 326.

¹⁴ Ibidem, s. 352.

¹⁵ Ibidem, s. 353.

diecezji, a także niepowodzenia w rekonstrukcji i erygowania nowych parafii.

W ostatnim rozdziale trzeciej części pracy autor przedstawia aspekt związany z represyjnością aparatu władzy wobec Kościoła prawosławnego w Polsce po II wojnie światowej. Ukazuje środki i metody stosowane przede wszystkim przez aparat bezpieczeństwa wobec wiernych i duchowieństwa prawosławnego (zabójstwa, morderstwa sądowe, zastraszanie, inwigilacja, budowa sieci agentów w strukturach kościelnych). Należy zauważyć, iż działania te nie były zakrojone na tak wielką skalę, jak wobec Kościoła rzymskokatolickiego. Jednak odsetek tajnych współpracowników bezpieki, w okresie PRL, był stosunkowo duży i wynosił ok. 10% prawosławnego duchowieństwa¹⁶. Podobnie jak wynosił wskaźnik w przypadku księży rzymskokatolickich¹⁷.

Część IV, zatytułowana *Irenologia – Ekumenia – Dialog*, składa się z trzech rozdziałów, które poruszają problematykę stanowiska Kościoła wobec przemian społeczno-politycznych, stosunków międzywyznaniowych i międzyreligijnych oraz kwestie związane z działalnością międzynarodową Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Autor stwierdza, że na postawę PAKP wobec przemian społeczno-politycznych po zakończeniu II wojny światowej miały wpływ następujące czynniki: słabość organizacyjna Kościoła prawosławnego, poczucie zagrożenia ze strony Kościoła rzymskokatolickiego oraz doświadczenia związane z represyjną polityką wyznaniową II Rzeczypospolitej wobec prawosławia w drugiej połowie lat 30. Według autora czynniki te wyjaśniają spolegliwe podejście PAKP do rządów w powojennej Polsce i „postawę obywatelską”¹⁸.

W części V, noszącej tytuł *Tradycja – Laikat – Kultura*, Stefan Dudra przedstawia w dwóch ostatnich rozdziałach dziedzictwo i tradycję cerkiewną w polityce historycznej państwa oraz ewolucję podmiotowości prawosławnego laikatu. W części tej autor koncentruje się na podkreśleniu roli Kościoła prawosławnego w kształtowaniu szeroko pojętej kultury materialnej (obiekty sakralne) oraz kultury duchowej (edukacja, działalność wydawnicza) jako dziedzictwa

¹⁶ Ibidem, s. 484.

¹⁷ T. Ruzikowski, *Agenci*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 3, s. 42.

¹⁸ S. Dudra, *Polski Autokefaliczny Kościół...*, s. 489.

historycznego i tradycji cerkiewnej związanej z troską o przyszłe pokolenia.

Recenzowana książka Stefana Dudry *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki narodowościowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, pomimo pewnych niedociągnięć, stanowi istotną publikację w zakresie funkcjonowania Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce. Struktura publikacji ma układ problemowo-chronologiczny, co w wielowątkowości opisywanego tematu wydaje się być rozwiązaniem optymalnym. Wątpliwości może jednak budzić podział na pięć części, które rozpoczynają się rozdziałami (w sumie 14 rozdziałów) będącymi kontynuacją numeryczną poprzedniej części pracy. System ten wprowadza pewien dysonans i wpływa negatywnie na przejrzystość wywodu. Również umieszczenie wykazu skrótów na początku książki, przed wstępem, może budzić techniczne zastrzeżenia. Ostatnia uwaga na temat struktury książki dotyczy zbyt szczegółowego rozbicia rozdziałów na poszczególne podrozdziały, np. w rozdziale 4 potraktowanie sprawy wyboru metropolity jako kolejnego podrozdziału. W pracy pojawiają się również powtórzenia określonych zagadnień, np. w rozdziale 7 pt. *Kwestia narodowościowa w Kościele prawosławnym*, znalazł się podrozdział noszący tytuł: *Kwestia narodowościowa wśród duchowieństwa*¹⁹.

Powyższe uwagi nie wpływają jednak na merytoryczną wartość książki. Należy ocenić ją bardzo wysoko. Autor podjął ważną problematykę polityki wyznaniowej oraz narodowościowej prowadzonej przez polskie organy państwowe. To jedno z niewielu tak obszernych opracowań dotyczące Kościoła prawosławnego w Polsce (książka składa się z 958 stron). Wyjątkowość publikacji polega na analizie dwóch elementów polityki państwa: wyznaniowej i narodowościowej w kontekście historii PAKP, co nie miało miejsca do tej pory w literaturze przedmiotu. Niewątpliwie to ważne kompendium wiedzy dotyczące współczesnych losów polskiego prawosławia. Monografię bez wątpienia można polecić zarówno historykom, politologom, prawnikom, socjologom, jak też wszystkim tym czytelnikom, którzy zainteresowani są kwestiami wyznaniowymi czy tożsamości

¹⁹ Ibidem, s. 380.

narodowej. Publikacja z pewnością jest w stanie przyczynić się do upowszechniania wiedzy z zakresu opisywanej problematyki.

Bibliografia / References

- Abel (Popławski), *Skarb wiary w sercu otwartym... Być prawosławnym chrześcijaninem we współczesnym świecie*, Lublin 2014.
- Bobryk A., Kochan I., *Ślady przeszłości. Historia i teraźniejszość prawosławia na południowo-zachodnim Podlasiu w świadomości społecznej*, Siedlce 2010.
- Busłowska L., *Prawosławna myśl pedagogiczna. Aksjomat wiary w szkolnym systemie nauczania religii Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego po 1990 roku*, Hajnówka 2012.
- Derdej P., *Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w III Rzeczypospolitej*, Białystok 2005.
- Dudra S., *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki narodowościowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2019.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483.
- Litak E., *Pamięć a tożsamość. Rzymskokatolickie, greckokatolickie i prawosławne wspólnoty w południowo-wschodniej Polsce*, Kraków 2014.
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006.
- Motyka K., *Prawa człowieka. Wprowadzenie. Wybór źródeł*, Lublin 2004.
- Paprocki H., *Prawosławie w Polsce = The Polish Orthodox Church*, Olszаницa 2008.
- Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, red. K. Leśniewski, J. Leśniewska, Lublin 1999.
- Rosińska I., *Prawosławie. Uwarunkowania historyczne, prawne i organizacyjne działalności Kościoła prawosławnego w Polsce*, Warszawa 2016.
- Ruzikowski T., *Agenci „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”* 2005, nr 3.
- Sychowicz K., *Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944-1975*, Białystok 2013.
- Szełmow A., *Duszpasterstwo prawosławne w Marynarce Wojennej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1995-2012*, Olsztyn 2012.

Ścieżkami prawosławia – Białostoczczyzna, red. A. Radziukiewicz, Białystok 1997.

Urban K., *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków 1992.

Wojtkowiak S., *Prawosławie wczoraj i dziś. Zarys popularny*, Warszawa 1995.

Andrzej Sędek

ORCID: 0000-0003-1486-7417

andrzej.sedek@uph.edu.pl

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych

**II Міжнародна наукова конференція „Суспільно-
-правові аспекти виховання у XXI столітті:
загрози, сподівання, виклики”, Дрогобич, 28-29
жовтня 2019 р.**

II Międzynarodowa Konferencja „Społeczno-prawne aspekty
wychowania w XXI wieku: zagrożenia, nadzieje, wyzwania”,
Drohobycz, 28-29 października 2019 r.

DOI: 10.34739/doc.2020.17.22

II Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Społeczno-prawne aspekty wychowania w XXI w.: zagrożenia, nadzieje, wyzwania” odbyła się 28-29 października 2019 r. w Państwowym Uniwersytecie Pedagogicznym im. Iwana Franki w Drohobyczu na Ukrainie. Pierwsza edycja tego wydarzenia miała miejsce rok wcześniej w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej im. Witelona w Legnicy (Polska).

Celem obrad była refleksja nad zagadnieniami związanymi z edukacją w wymiarze społeczno-prawnym w perspektywie zmian i nowych zjawisk społecznych XXI w. Zagadnienia omawiane podczas tego wydarzenia naukowego odnosiły się zarówno do perspektyw regionalnych, międzynarodowych, jak i globalnych, związanych z procesami wychowania w złożonych warunkach współczesnego świata. Różnorodność tematyczna poruszanych podczas debat zagadnień stworzyła możliwość wymiany informacji, upowszechniania